

Samanta Brenan i Robert Nogl

MORALNI STATUS DECE: DEČJA PRAVA, RODITELJSKA PRAVA I PORODIČNA PRAVDA

Uvod

Vodeće teorije moralne filozofije malo govore o problemu porodične pravde.¹ Čak i feminističke moralne teorije više pažnje poklanjaju pitanju pravde za porodicu nego pitanju pravde unutar porodice.² S druge strane, u sociologiji i pravnoj teoriji postoji obimna literatura o dečjim pravima. No, mali deo teorije koju tu nalazimo počiva na moralno-filozofskim temeljima koji su jači od neodređenog pozivanja na najbolji interes deteta.

Ovaj rad je pokušaj da se ponude filozofski temelji za razmišljanja o pitanju moralnog statusa dece. Njegova nit-vodilja je ono što smatramo široko rasprostranjenim uverenjima o tome kako treba da postupamo prema deci – odnosno, uverenja koja svi delimo.³ Jednim delom, nadamo se da ćemo razviti teoriju koja je u saglasju s našim moralnim uverenjima i

1 Videti: Susan Moller Okin, *Justice, Gender and the Family* (1989), New York: Basic Books. Okin tvrdi da se teoretičari prava, ni kroz istoriju ni savremeni, nisu bavili porodicom ili zato što su pretpostavljali da je pravična ili zato što su pretpostavljali da pitanje porodice izlazi izvan okvira pravde.

2 Vil Kimlička (Will Kymlicka) na toj liniji kritikuje Okin u: „Rethinking the Family“, *Philosophy and Public Affairs* 20 (1991): 77–97. Kimlička zamera Okin što se ne bavi bitnim pitanjima porodične pravde, poput pitanja ko ima pravo da zasniva porodicu i šta su prava roditelja, naročito očeva.

3 Ne mislimo da je ova metodologija neligitimna. Uostalom, u aktivnijim oblicima političke filozofije, praksa često prethodi teoriji. Čak i vodeće teorije, poput Rolsove teorije, pretpostavljaju da su legitimne političke teorije one koje su ishod interakcije između teorije i predteorijskih moralnih ubeđenja. Naš postupak ovde nije ništa drugačiji od toga, mada se odvija u domenu primenjene političke filozofije pre nego standardne političke filozofije.

s javnim politikama koje podržavamo, i koja ih opravdava. No, ne namera-
vamo samo da pojasnimo naše intuicije. Ne samo da ćemo početi da gra-
dimo filozofske temelje za pristup dečjim problemima kojima se bavimo,
nego ćemo ponuditi i nekoliko načina da se ti temelji brane. Osim toga,
primenićemo filozofsku teoriju koju razvijamo na moralne i javne politike
koje se tiču roditeljstva, usvajanja i starateljstva.

Shodno tome, rad ima tri dela. U prvom delu dajemo nekoliko plauzi-
bilnih tvrdnji koje postavljaju granice za razmišljanja o moralnom statusu
dece. Smatramo da te tvrdnje zajedno sačinjavaju prihvatljivo zdravora-
zumsko shvatanje moralnog statusa dece. No, ove tri tvrdnje čine se ne-
spojivim. Ako predstavljaju zdravorazumsku ideju moralnog statusa dece,
onda se i ta ideja čini nekonzistentnom. U drugom delu rada predlažemo
teoriju o moralnom statusu dece zasnovanu na pravima koja je, smatra-
mo, u skladu s ograničenjima u zdravorazumskoj poziciji i rešava njene
unutrašnje konflikte. Na kraju se bavimo time šta naša teorija implicira o
moralnoj prirodi roditeljstva i o tome kako treba reformisati javne politi-
ke koje se tiču dece.

1. Zdravorazumsko shvatanje moralnog statusa dece

a) Tri zdravorazumske tvrdnje o moralnom statusu dece

Smatramo da prihvatljiva teorija o moralnom statusu dece mora da bude
kompatibilna sa sledeće tri tvrdnje: da deca zaslužuju isti moralni obzir
kao odrasli, da se bez obzira na to moraju tretirati drugačije nego odras-
li i da roditelji imaju ograničen autoritet u njihovom odgoju. Te tvrdnje
zajedno daju poziciju koju smatramo plauzibilnom i prijemčivom. Štavi-
še, daju poziciju koja je deo širokog i rastućeg konsenzusa o moralnom
statusu dece u savremenim liberalnim demokratijama. Premda je taj kon-
senzus sam po sebi vredan, postoje nezavisna razmatranja koja podržava-
ju navedene tri tvrdnje. Mada ne *dokazuju* da su tvrdnje istinite, ona po-
kazuju da su veoma plauzibilne. Razmatranja kojima ćemo se dalje baviti
su, čini se, dovoljna da se teret dokazivanja prebaci na one koji navedene
tri tvrdnje odbacuju.

No, premda je svaka tvrdnja sama za sebe plauzibilna, zajedno deluju
prima facie nekonzistentno. Ta naizgled protivrečnost ukazuje na izvestan
nesklad u našem zdravorazumskom razmišljanju o deci. Filozofski izazov
pred nama je razviti teoriju koja obuhvata i daje smisao svim trima tvrd-
njama, tako da razrešava njihove međusobne tenzije.

Prva tvrdnja kaže da je moralni status dece jednak moralnom statusu
odraslih. Nazvaćemo je Teza o jednakom obziru.

Teza o jednakom obziru: Deca imaju pravo na isti moralni obzir kao odrasli.

Vidimo da ta teza zahteva isti moralni *obzir* za decu kao za odrasle. To znači da decu treba ozbiljno da shvatimo kao moralne subjekte, kao i da se njihova moralna prava ne mogu umanjiti samo zato što su deca. Kao što ćemo kasnije pokazati, ta teza ne implicira da deca uvek imaju iste dužnosti i prava kao odrasli. Autorima se čini da dve osobe mogu da podležu istom moralnom obziru, a da nemaju ista moralna prava i dužnosti. Teza o jednakom obziru znači da moralni status dece ne zavisi od njihovih godina. Ona nemaju niži moralni status samo zbog toga što su deca.

U osnovi Teze o jednakom obziru je činjenica da su deca osobe.⁴ Zbog toga što su osobe, imaju pravo na isti moralni obzir kao što ima *svako* samo na osnovu činjenice da je osoba. Drugim rečima, izvesni moralni status pripada svim ljudima, uključujući decu. Ako to poričemo, onda ili ne mislimo da osobe imaju moralni status na osnovu toga što su osobe, ili da deca nisu osobe. Pošto nijedna od tih tvrdnji nije plauzibilna, ne čini se plauzibilnim ni poricanje Teze o jednakom obziru.

Druga teza koja čini zdravorazumsko shvatanje moralnog statusa dece odnosi se na legitimnost tretiranja dece drugačije nego odraslih. Nazvaćemo je Teza o nejednakom tretmanu.

Teza o nejednakom tretmanu: Deca se – bar u određenim uzrastima – mogu legitimno sprečiti da rade određene stvari koje bi odrasle bilo nelegitimno sprečiti.

Većina prihvata ovu tezu. Dobro poznati i prihvatljivi primeri stvari koje dozvoljavamo odraslima, ali ne i deci su glasanje, vožnja, posedovanje oružja, potpisivanje ugovora i konzumiranje alkohola. Teza o nejednakom tretmanu tako je opšteprihvaćena i ključna za naše shvatanje moralnog statusa dece, da bismo teško prihvatili teoriju koja je poriče.

Pored pozivanja na intuiciju i trenutne prakse, postoje i druga razmatranja koja podržavaju Tezu o nejednakom tretmanu. Jedno je – odnos prema javnim politikama. Ma kako na kraju odredili moralni status dece, u praksi, malo ko je spreman da dozvoli deci – naročito maloj deci – da glasaju, potpisuju važne ugovore, ili imaju neograničen pristup oružju, alkoholu, duvanu, automobilima, i tako dalje. Premda bi možda preterano bilo reći

4 Ovde se ne bavimo pitanjem jesu li novorođenčad osobe. Svako ko je došao u dodir s bebama zna da one veoma rano razviju dovoljno ličnih odlika da se mogu smatrati osobama. Kakav god bio metafizički status novorođenčadi u pogledu njihove ličnosti, javne politike moraju da ih tretiraju kao osobe u punom smislu, jer do trenutka kad odluke koje se tiču njih stupe na snagu, već su se obično formirali kao osobe.

da bi to dovelo do potpunog haosa, uzimamo kao maltene empirijsku činjenicu da bi posledice tako radikalne promene u javnim politikama bile prilično nepoželjne, i za decu i za odrasle. Stoga se čini da postoje jaki praktični razlozi u prilog Tezi o nejednakom tretmanu.

Teza o nejednakom tretmanu deluje plauzibilno i na ugovornim temeljima. Većini nas je drago što nam roditelji nisu dali pušku, pakovanje piva i ključ od novog automobila za šesti rođendan. Teza o nejednakom tretmanu deluje prihvatljivo i zato što deca, pošto odrastu, razumeju da je bilo potrebno da im se ograniči ponašanje kad su bili mali. Većina nas dala bi „retroaktivnu saglasnost” raznoraznim restrikcijama koje su nam nametnuli kad smo bili deca – iako se s njima tad nismo slagali.⁵

Treća zdravorazumska teza odnosi se na legitimnost uloge roditelja u odgoju dece. Nazvaćemo je Teza o ograničenim roditeljskim pravima.

Teza o ograničenim roditeljskim pravima: Roditelji legitimno imaju ograničeno ali značajno pravo da samostalno odlučuju o odgoju svoje dece.

Teško da bi neko mogao da porekne ovu tezu. Deca su u mnogim pogledima nezrela. Zbog ograničenih kognitivnih sposobnosti i nedovoljno iskustva, sklona su greškama u prosuđivanju sopstvenih interesa i načina da ih ostvare. Zdrav psihički, fizički i emocionalni razvoj deteta zahteva da neko ima odgovornost da neguje i štiti dete, kao i autoritet da se svakodnevno oslanja na svoje prosuđivanje u tome. Pošto neko to mora da radi, a deca su isuviše nezrela za taj zadatak, čini se prirodnim da se to pravo dodeli roditeljima. Iz tog razloga, obično se misli da roditelji mogu slobodno da odlučuju u ime dece o mnogim stvarima, od onih trivijalnih, poput toga šta će da obuku, do veoma ozbiljnih, poput toga kako da ih disciplinuju i kako i gde treba da se obrazuju.

b. Da li su navedene tri tvrdnje međusobno konzistentne?

Teza o jednakom obziru, Teza o nejednakom tretmanu i Teza o ograničenim roditeljskim pravima zajedno sačinjavaju ono što smatramo

5 Ugovorni argument koji ovde predlažemo, zasnovan na retroaktivnoj saglasnosti, drugačiji je od ugovornog argumenta koji daje Tomas Hobs da ustanovi roditeljska prava. Prema Hobsu, saglasnost deteta dok je dete „bilo izgovorena bilo iskazano drugim dovoljnim argumentima” uspostavlja roditeljsku vlast nad decom. Prema Hobsovom shvatanju, deca su podanici svojih roditelja kad roditelji održavaju njihov život „i svaki čovek treba da obeća poslušnost onome ko ima moć da ga spasi ili uništi”. Jasno je da se ne slažemo s Hobsom da su pretnje smrću – uopšte ili u specifičnom slučaju roditeljske pretnje da će „izložiti” (*expose*) dete – legitimna osnova autoriteta. Videti: Thomas Hobbes, *Leviathan* (1985), London: Penguin, deo II, pog. 20, str. 253–254.

zdravorazumskom pozicijom o moralnom statusu dece. Zdravorazumska pozicija je u suprotnosti s ekstremnim stavovima koji poriču jednu ili više navedenih tvrdnji. S jedne strane, suprotstavlja se ideji da su deca poput vlasništva, koja poriče Tezu o jednakom obziru i pretpostavlja da deca, naročito mala deca, pripadaju svojim roditeljima.⁶ S druge strane, pozicija koju tri tvrdnje određuju u suprotnosti je s ekstremnim libertarijanskim shvaćanjem da deca imaju ista prava i slobode kao odrasli. To shvaćanje poriče Tezu o nejednakom tretmanu i Tezu o ograničenim roditeljskim pravima. Tvrdi da roditelji nemaju posebna roditeljska prava i da se prema deci treba ophoditi isto kao prema odraslima.⁷ Naša pozicija teži da utre srednji put – između ova dva ekstrema.

Filozofski je izazov videti da li uopšte *postoji* srednji put. Teza o jednakom obziru čini se da je u sukobu s Tezom o nejednakom tretmanu i Tezom o ograničenim roditeljskim pravima. Nije jasno kako su nejednak tretman i čak ograničena roditeljska prava spojiva s potpunim prihvatanjem tvrdnje da deca imaju isti moralni status kao druge osobe.

2. Mirenje tri tvrdnje

a) Da li je Teza o jednakom obziru kompatibilna s Tezom o nejednakom tretmanu?

Veliki deo moralnog statusa osobe jednostavno proizilazi iz činjenice da je ona osoba. Pošto su deca osobe, imaju isti osnovni moralni status kao i druge osobe. Taj moralni status je važan izvor prava (koja često nazivamo „ljudskim pravima“). Sva prava koja imaju odrasli samo zato što su osobe pripadaju i deci. Ovde nećemo dati i braniti spisak ljudskih prava, ali ćemo početi od toga da on obuhvata pravo na život, slobodu, vlasništvo i pravo osobe da ne bude namerno povređena.

Pitanje je onda da li je jednak moralni obzir u smislu prepoznavanja osnovnih ljudskih prava dece prethodi drugačijem tretiranju dece i odraslih. Prethodno smo rekli da *veliki deo* moralnog statusa osobe direktno proizilazi iz samog statusa osobe. Ali biti osoba (*personhood*) nije jedini izvor moralnog statusa. Moralna prava i dužnosti neke osobe uglavnom zavise od mnogih drugih stvari, pored njenog statusa osobe. Uloge, na primer, takođe utiču na moralni status. Doktor ili advokat, na primer, zbog

6 Jan Narveson se zalaže za ovu poziciju, jer smatra da su deca „podobna da budu vlasništvo” svojih roditelja (lična prepiska, Spring 1995). Videti i poglavlje o deci u Narvesonovom (1988) delu *The Libertarian Idea*, Philadelphia: Temple University Press.

7 Klasičan primer liberterijanskog pristupa deci nalazimo u: Howard Cohen (1980), *Equal Rights for Children*, Totowa, N. J.: Littlefield, Adams and Co.

svoje uloge imaju dužnosti mimo onih koje im pripadaju zbog toga što su osobe. Uloge takođe donose i nekakva prava: uloga studenta donosi izvesna prava u odnosu na njegove nastavnike, na primer. Obećanja su još jedan očigledan izvor moralnog statusa: onaj ko daje obećanje ima izvesne dužnosti koje nema samo na osnovu svog statusa osobe. Činjenica da ja imam nekakvo pravo a ti nemaš ne dokazuje da imam inherentno viši moralni status; moje pravo je posledica drugih činjenica, naime činjenice da je obećanje dato meni, a ne tebi. Slično tome, vlasništvo donosi kompleksnu mrežu prava i dužnosti koja ne proizilaze samo iz nečijeg statusa osobe. Potrebe i razlike u političkoj moći takođe utiču na nečiji moralni status: oni koji imaju izvesne potrebe ili su obespravljeni imaju određena moralna prava koja drugi nemaju.

Čini se onda da jednak moralni obzir ne implicira da svaka osoba ima ista prava i dužnosti. Jednak moralni obzir podrazumeva dve stvari. Prvo, da poštujemo moralni status koji neko ima samo na osnovu toga što je osoba. Drugo, da budemo voljni da razmatramo moralne zahteve (*claims*) koje osoba ima zbog dodatnih faktora koji utiču na njen moralni status. Samim tim, da li je nejednak *tretman* konzistentan s jednakim moralnim *obzirom*, zavisi od prirode diferencijalnog tretmana. Odnosno, jednak moralni obzir je kompatibilan s nekim vrstama nejednakosti u ophođenju, ali ne i s drugim nejednakostima. On zahteva da priznamo osnovni moralni status koji ima svaka osoba, ali ne i jednak tretman u svakoj situaciji. Iz tog razloga, tvrdimo da je Teza o nejednakom tretmanu kompatibilna s Tezom o jednakom obziru. Deca mogu imati prava i dužnosti koje se ne poklapaju sa svim pravima i dužnostima odraslih; no to je ipak kompatibilno s tim da deca imaju isti moralni status i stoga ista osnovna prava kao i svaka druga osoba.

Kako je reč o bitnom uvidu, vredi ga bliže razmotriti. Nejednak tretman je konzistentan s jednakim obzirom, zato što postoji važna razlika između dve vrste prava. S jedne strane, postoje *osnovna* prava (koja se često nazivaju „ljudskim pravima”) koja imaju svi; ona se pripisuju osobama samo na osnovu toga što su osobe. Pravo da ne budeš povređen ili ubijen spada u ovu kategoriju. S druge strane, neka prava se konstruišu iz osnovnih moralnih prava, uzimajući u obzir dodatne faktore. Ona delom zavise od činjenica o nekoj osobi, njenim odnosima, njenim već postojećim obavezama, i društvu u kojem živi. Često ova konstruisana prava idu uz određenu ulogu. Na primer, doktori imaju pravo da prepisuju lekove, advokati imaju pravo da učestvuju u određenim pravnim postupcima, nastavnici imaju pravo da održe čas, sudije da presude u slučajevima, arbitri imaju pravo da donesu obavezujuće odluke, i tako dalje. Osoba može da ima pravo koje ide uporedo s ulogom samo ako može da obavlja tu ulogu. Kad prava zavise od uloga, ako ne možeš da igraš ulogu, onda nemaš ni prava koja uz nju idu.

Dakle, da li neko ima pravo koje ide uz ulogu delimično zavisi od sposobnosti i mogućnosti osobe da obavlja ulogu koja je povezana s tim pravom. Mnoga politička prava delimično proizilaze iz određenih uloga, kao što su uloga građanina, birača, ili vozača automobila. Ako osoba nema potrebne kvalifikacije za ulogu s kojom su ova prava povezana, ne treba joj dodeljivati ta prava. Relativni nedostatak zrelosti kod dece govori u prilog tome da ne treba da imaju određena prava koja su zavisna od uloge; pošto nisu dovoljno zreli da obavljaju te uloge, ne mogu imati prava koja su s njima povezana. Zbog toga im se može uskratiti pravo da voze, glasaju, i tako dalje. No bilo bi pogrešno zaključiti, na osnovu toga što nemaju ova konstruisana prava zavisna od uloge, da im nije pružen jednak moralni obzir.

Pogledajmo na primer pravo vožnje automobila. Ono proističe iz određenog načina ostvarenja osnovnog prava na slobodu kretanja, i ono ga štiti. Ono ne zavisi samo od nečijeg statusa osobe – zavisi i od toga da li osoba obavlja određenu ulogu, koju možemo nazvati ulogom „vozača”. Uloga vozača, kao i druge, podrazumeva razna prava i dužnosti. I kao i druge uloge (poput uloge doktora, advokata i nastavnika), zahteva određene kvalifikacije u koje spadaju posedovanje određenih veština, sposobnost prosuđivanja, savladana obuka, i tako dalje. Pošto deca nemaju ove kvalifikacije, mogu im se legitimno uskratiti prava koja su povezana s tom ulogom. Ne uskraćujemo to pravo deci zato što su deca, već zato što nemaju relevantne sposobnosti. No uskratiti deci pravo da voze automobile, ne znači da smo im uskratili osnovna ljudska prava koja im pripadaju na osnovu njihovog statusa osobe. Pravo na vožnju uskraćujemo svakom – bez obzira na godine – ko nema sposobnosti koje idu uz ulogu za koju vezujemo pravo na vožnju.

b. Da li je Teza o jednakom obziru kompatibilna s Tezom o ograničenim roditeljskim pravima?

i. Priroda roditeljskih prava

Kako možemo da pomirimo jednak tretman dece s roditeljskim pravom da donose odluke u njihovo ime? Odgovor na to pitanje zavisi od prirode i osnove roditeljskih prava. U ovom delu bavićemo se formalnom prirodom roditeljskih prava. U sledećem, predložićemo teoriju o osnovi roditeljskih prava.

Smatramo da se Teza o ograničenim roditeljskim pravima najbolje razume kao tvrdnja da su roditeljska prava u izvesnom smislu prava s *pragovima*.⁸

8 O pragovima za prava: Judith Thomson (1995), *The Realm of Rights*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, Samantha Brennan (1995), „Thresholds for Rights“, *Southern Journal of Philosophy* 33 (1995): 143–168. Iako se u pogledu mnogih detalja razlikuju, oba shvatanja se slažu da se prava mogu prekoračiti kad je velika korist preča od povrede prava.

Pravo s pragom je pravo koje je dopušteno prekršiti, odnosno prekoračiti, kad je ispunjen bar jedan od dva uslova. Prvo, pravo može da bude prekoračeno kad je u sukobu s jačim pravom. Na primer, ako je izbor da automobilom pregazim Suzaninu nogu ili celo Fredovo celo, onda Suzanino pravo da ne bude povređena uzmiče pred Fredovim jačim pravom. Drugo, pravo može da bude prekoračeno ako će to drugima da donese dovoljno veliku korist. Pogledajmo pravo vlasništva nad automobilom. Iako to pravo uglavnom ozbiljno shvatamo, postoje situacije u kojima je dozvoljeno da se prekrši. Zamislimo da je auto bio potreban za prevoz osobe koja hitno mora u bolnicu, ili da je bio potreban policiji radi hapšenja prestupnika koji predstavlja jasnu i izrazitu opasnost za zajednicu. Većina smatra da je opravdano da se povredi pravo vlasnika i koristi automobil – čak i bez njegove saglasnosti – da bi se spasila osoba ili uhapsio prestupnik. Prirodno objašnjenje za ovo jeste da je korist za druge prevladala nad pravom vlasništva.

Oba uslova za prekoračenje prava su često ispunjena u odnosu roditelja i dece, posebno onda kad su roditeljska prava u sukobu s dečjim pravima i potrebama. Primena prvog uslova za prekoračenje na oblast roditeljskih prava odnosi se na zdravorazumsku procenu da roditelj gubi pravo da donese odluku u vezi s detetom onda kad je prekršeno pravo deteta da ne bude povređeno. Suprotno ideji da roditeljska prava imaju pragove iza kojih prestaju da važe, bila bi tvrdnja da su roditeljska prava tako jaka da ih ne može nadjačati pravo deteta da ne bude povređeno. To bi bilo ekvivalentno davanju roditeljima prava vlasništva nad detetom.

Drugi uslov za prekoračenje uglavnom je ispunjen kad dečje potrebe nisu zadovoljene. Nezadovoljene potrebe ponekad opravdavaju prekoračenje roditeljskog prava. Nećemo ovde davati primere svih situacija u kojima nezadovoljene potrebe deteta pravdaju prekoračenje roditeljskog prava, ali daćemo neke početne tačke za razmatranje. Prvo, činjenica da roditelji imaju prava znači da sve dok dete nije povređeno, roditeljska prava generalno ne smeju da budu povređena radi ostvarenja neke male koristi za dete. To je jedna od prednosti opisivanja situacije u okvirima roditeljskih prava, a ne suprotstavljenih interesa.⁹ Na primer, ako jedan roditeljski par brine o detetu na zadovoljavajući način, nije opravdano ukidati mu roditeljska prava samo zato što neki drugi roditeljski par ima više novca da obezbedi bolju odeću i obrazovanje za dete.

Drugo, prava roditelja mogu da budu prekoračena ako roditelji ne ispunjavaju potrebe deteta, ili ako krše prava deteta (ili dozvoljavaju drugima da to čine). Na primer, roditelji mogu da izgube svoja roditeljska prava ako

9 Kasnije ćemo se baviti nekim problemima s pristupima zasnovanim na interesima u javnim politikama koja se odnose na decu.

je dete ozbiljno zanemareno ili zlostavljano. No, sve dok roditelji ne štete svom detetu – bilo direktno, kao u slučaju zlostavljanja, ili indirektno, kao u slučaju zanemarivanja – nije opravdano ukinuti im prava.

Zanimljiva je i treća primena uslova prekoračenja koju ćemo pomenu- ti potpunosti radi, ali je nećemo detaljno razmatrati. Neki bi rekli da se roditeljska prava mogu prekoračiti zbog potencijalno velike koristi za ljude koji nisu roditelji ili deca o kojima je reč. Može se reći da interesi koje imaju drugi u vezi s načinom na koji odgajamo decu idu u prilog prekora- čenja roditeljskih prava. Jan Narveson, na primer, tvrdi da su roditeljska prava ograničena baš na ovaj način. On smatra da deca nemaju prava, jer su sva prava zasnovana na ugovoru, a deca ne mogu ulaziti u ugovorne odno- se. Prema Narvesonu, roditelji imaju pravo vlasništva nad svojom decom. On, međutim, smatra da su ova prava vlasništva ograničena zbog toga što deca mogu uticati na ljude koji nisu njihovi roditelji. Kako Narveson kaže:

Imajući u vidu ogroman čovekov potencijal da utiče na druge ljude, sigurno postoji veliki javni interes u konstrukciji ovih prava. S obzirom na taj po- tencijal, razumno je ograničiti ono što roditelji mogu da čine.¹⁰

Narveson zato zastupa stav da interesi drugih odraslih za to kako odga- jamo svoju decu ograničavaju naša roditeljska prava, jer veruje da ne mo- žemo raditi šta god hoćemo sa svojom decom – na primer, da ih ubijemo. No, smatra takođe da deca nemaju vrstu statusa (kao racionalne strane u ugovoru) koji bi im dozvolio da njihova prava ili potrebe nadvladaju rodi- teljska prava. Naravno, duboko se ne slažemo s Narvesonovom tvrdnjom da su deca vlasništvo roditelja. Zanimljivo je, ipak, da čak i jedan libertarijanac poput Narvesona prihvata da roditeljska prava treba da imaju ograničenja.

Ukratko, smatramo da roditelji imaju prava, ali pošto ta prava imaju pra- gove, mogu da budu prekršena ako je to neophodno za očuvanje prava deteta ili da bi se zadovoljile njegove potrebe. Ako roditelji uopšte ne uspevaju da zadovolje potrebe svog deteta, onda, čak i ako aktivno ne štete detetu, nji- hova roditeljska prava mogu da budu prekoračena. Razumevanje roditeljskih prava kao prava s pragovima delom objašnjava kako roditeljska prava mogu postojati čak i kad prihvatamo da deca zaslužuju jednak moralni obzir. Dru- gi deo objašnjenja zavisi od onog što utvrdimo o osnovi roditeljskih prava.

ii. Osnova roditeljskih prava

Naše razumevanje osnove roditeljskih prava na izvestan način nadovezuje se na gledište Džona Loka, prema kojem se roditeljska prava ne zasnivaju

¹⁰ Jan Narveson, *The Libertarian Idea*, p. 273.

ni na vlasništvu roditelja nad decom ni na racionalnoj saglasnosti dece da njima vladaju roditelji. Prema Loku, roditeljska moć je „ona koju roditelji imaju nad svojom decom, moć da vladaju *za dobrobit deteta*”¹¹. Lok tvrdi da roditelji moraju vladati decom sve dok deca ne nauče da koriste razum i ne postanu sposobna da se samostalno brinu o sebi. No, između našeg stava i Lokovog postoji važna razlika. Iako se slažemo s Lokom da je u osnovi roditeljskih prava odgovornost roditelja za blagostanje dece – ili, kako to Lok kaže, da „pomognu, podučavaju i čuvaju svoje potomstvo”¹² – verujemo i da prava dece ograničavaju roditeljska prava.¹³

Ako bi roditeljska prava bila nešto poput prava vlasništva nad detetom, bilo bi teško, ako ne i nemoguće, uskladiti jednak obzir s roditeljskim pravima. Smatrati da je jedna osoba u vlasništvu druge osobe, očigledno je nespojivo s idejom jednakog moralnog obzira. Naravno, smatramo da roditeljska prava nisu ni nalik vlasničkim pravima. Smatramo da ona proi- zilaze iz činjenice da deca često nisu sposobna da efikasno ostvaruju svoja prava i donose racionalne odluke u svom interesu.

Roditeljska prava su neophodna da bi roditelji imali slobodu da efikasno štite i neguju decu. Roditeljska prava ćemo, stoga, nazvati „prava upravljanja” (*stewardship rights*). Pravo upravljanja je pravo koje neko ima zato što je upravnik – a ne vlasnik – nečega ili nekoga. Ovakvo shvatanje roditeljskih prava objašnjava i zašto dečja prava imaju prioritet nad većinom drugih razmatranja i zašto roditelji ipak imaju mnogo slobode u odgoju svoje dece. Na taj način se usklađuje Teza o ograničenim roditeljskim pravima s Tezom o jednakom obziru.

Shvatanje roditeljskih prava kao upravljanja daje roditeljima kompleksan moralni status, koji podrazumeva dve pretpostavke. Prva, najvažnija, jeste pretpostavka prava dece, zajedno sa činjenicom da deca obično nisu sposobna da u potpunosti ostvaruju i štite ova prava. Deci je potrebna pomoć u ostvarivanju njihovih prava, a uloga roditelja-upravnika jeste da im

11 John Locke (1980), *Second Treatise of Government*, Hackett, deo 170, str. 88; kurziv autora.

12 *Ibid.*, str. 88.

13 Lokovo shvatanje moralnog statusa dece je kontroverzno. Iako je on očigledno važan rani zagovornik gledišta da roditelji nemaju potpuni autoritet nad decom, njegovo zalaganje za ograničenje roditeljske moći nije odraz vere u dečja prava. Više o tome saznajemo iz načina na koji Lora Pardi (Laura Purdy) (1992) koristi Loka u svojoj knjizi *In Their Best Interest?: The Case Against Equal Rights for Children*, Cornell University Press, i poglavlja Dejvida Arčarda (David Archard) (1993), „John Locke’s Children“ u knjizi *Children: Rights and Childhood*, Routledge. Koristila nam je Suzan Tarner (Susan Turner) (1996) i njena uputna analiza i kritika Lokovog shvatanja dece u „Li'l Savages: Locke and a Sort of Parental Dominion“ (neobjavljen rukopis, Alberta: University of Lethbridge).

u tome pomogne. Druga pretpostavka iz koje proističe moralni status roditelja jesu potrebe deteta. Dete ima brojne potrebe – između ostalog, da bude negovano, obrazovano, hranjeno, i da razvije sposobnosti za zadovoljavanje sopstvenih potreba i ostvarivanje svojih prava. Pošto deca nisu zrela bića, često nemaju sposobnost da efikasno zadovolje sve svoje potrebe. Uloga roditelja je da omogući zadovoljenje ovih potreba, i da pomogne detetu da razvije sposobnosti za zadovoljenje svojih potreba u budućnosti.

Važna implikacija takvog razmišljanja o moralnom statusu roditelja je da, u moralnom smislu, roditeljstvo nije prvenstveno biološki odnos. To je odnos brige, zalaganja i zaštite. U većini slučajeva, za ovu ulogu negovateljca, zagovornika i zaštitnika najbolje je pripremljen i najmotivisaniji upravo biološki roditelj. No roditelja ne čine roditeljem biološki razlozi, nego činjenica da igra kompleksnu i zahtevnu ulogu u životu deteta. Upravnici obično preuzimaju svoje dužnosti dobrovoljno, i u idealnoj situaciji uloga roditelja-upravnika treba da bude dobrovoljna. U kulturama u kojima su kontracepcija, abortus i usvajanje realne opcije, uloga roditelja se uglavnom doista preuzima dobrovoljno. No model roditelja-upravnika, osim što pretpostavlja da deca nisu vlasništvo svojih roditelja, takođe pretpostavlja da odrasli treba da imaju izbor da li će postati roditelji.

Uloga roditelja-upravnika roditelju donosi izvesne dužnosti prema detetu. Roditeljske dužnosti su trostruke. Prvo, imaju dužnost da ne povrede prava deteta. Drugo, imaju dužnost da ne dozvole drugima da povrede prava deteta. Treće, dužnost im je da ostvaruju interes deteta¹⁴. Dok su prva i druga dužnost, u Kantovom smislu, više ili manje savršene dužnosti, treća jeste i mora biti nesavršena dužnost. Roditelj ima veliku slobodu pri odlučivanju kako da ostvari interes deteta, i u velikoj meri je na njemu kako će ispunjavanje ove dužnosti izgledati. Teško je uopšte zamisliti da bi moglo da bude drugačije.

Pošto je dužnost da se ostvaruju interesi deteta nesavršena, to roditelju daje pravo da ima znatnu samostalnost pri odlučivanju o odgoju dece. Drugim rečima, činjenica da ima nesavršenu dužnost da ostvaruje interese deteta, znači da ima pravo da u tu svrhu koristi sopstveno prosuđivanje. No – bitno je naglasiti – prava roditelja da donose odluke o detetu samo su prava da se osloni na sopstveno prosuđivanje pri ispunjavanju dužnosti

14 Ovde se naše shvatanje razlikuje od shvatanja Onore O'Nil (Onora O'Neill) (1989), koja smatra da deca nemaju prava nego su samo predmet nesavršenih dužnosti („Children's Rights and Children's Lives“ u: *Constructions of Reason: Explorations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press: 187–207). Kantova shvatanja moralnog statusa dece i roditeljskih dužnosti prema deci nalazimo u: *The Philosophy of Law: An Exposition of the Eundamental Principles of Jurisprudence as the Science of Right* (T. & T. Clark Law Publishers, Edinburgh, 1887), pog. 28 i 29, str. 114–18.

ostvarenja interesa deteta. Dakle, prema shvatanju koje roditeljstvo vidi kao upravljanje, roditeljska prava odnose se samo na odlučivanje o tome kako najbolje ostvariti interese deteta. Ona nisu ni nalik pravima vlasništva nad detetom i postoje samo ako roditelj zaista ostvaruje interese deteta.

Shvatanje roditeljskih prava kao upravljanja omogućava nam da ustanovimo roditeljska prava – i tako sprečimo državu da se previše meša u porodične stvari – a da dete ne smatramo vlasništvom roditelja. Na taj način možemo da objasnimo zašto roditelji imaju pravo da se znatno oslone na sopstveno odlučivanje u odgajanju svoje dece, a da ih ipak ne poseduju. Drugim rečima, ovo objašnjava kako činjenicu da roditelji imaju pravo da se znatno oslone na sopstveno prosuđivanje prilikom ograničavanja slobode svoje dece, tako i činjenicu da roditeljska prava da to čine ne nadjačavaju osnovna prava njihove dece. Odnosno, objašnjava zašto roditeljska prava imaju pragove.

Čini se da razlikovanjem osnovnih prava svih ljudi od konstruisanih prava koja zavise od dodatnih faktora, pored faktora statusa osobe, kao i razmišljanjem o roditeljskim pravima kao pravima upravljanja i stoga kao pravima s pragovima, možemo uskladiti tri tvrdnje koje zajedno čine zdravorazumsko stanovište o moralnom statusu dece.

c. Prava, konflikti i moralna priroda roditeljstva

Neki će reći da shvatanje odnosa roditelja i deteta u okvirima prava uvodi element konflikta između roditelja i deteta.¹⁵ Mada je ta linija razmišljanja implicitno prisutna u poziciji koja se protivi pravima kao konceptu, i koju zagovaraju mnoge feministkinje, nju je najeksplicitnije razvio Ferdinand Šumen (Ferdinand Schoeman). Mada Šumen ne poriče da deca imaju prava, on smatra da „govor o pravima dece... može navesti ljude da misle da je ispravan odnos između njih i njihove dece apstraktan odnos kojem odgovara jezik prava”.¹⁶ Njega brine da govor o dečjim pravima „podržava razmišljanje da je odnos između roditelja i dece kvaziugovoran, ograničen i usmeren ka ostvarenju apstraktnog javnog dobra”.

15 Takva tvrdnja bila bi mnogo više u duhu novije feminističke kritike uloge prava u moralnoj teoriji. Na primer, videti: John Hardwig (1990), „Should Women Think in Terms of Rights?” u Cass Sunstein (ur.), *Feminism and Political Theory*, University of Chicago Press: 53–68. Odgovor na feminističku kritiku prava: Samantha Brennan (1996), „What’s Wrong With Rights?: A Response to Some Feminist Criticisms“ (rad predstavljen Američkom filozofskom udruženju, centralna divizija, april 1996.). Zagovornici komunitarizma su uputili sličnu kritiku. Odgovor na to: John Tomasi (1991), „Individual Rights and Community Virtues“, *Ethics* 101 (1991): 521–36.

16 Ferdinand Schoeman (1980), „Rights of Children, Rights of Parents, and the Moral Basis of the Family“, *Ethics* 91 (1980): 6–19, str. 11.

Šumenove brige da je govor o pravima dece „opasan” zasnivaju se na dvema tvrdnjama. Prvo, kaže da se „ljudi kroz intimne odnose uzdižu iznad apstraktnih i prilično bezličnih veza s drugima i ulaze u lične i smislene odnose i zajednice. Ti odnosi su veoma važni jer, kako kaže, „ne samo da su ključni u određenju identiteta pojedinca, nego bi ljudska egzistencija imala malo ili nimalo smisla kad bi bila lišena ... takvih odnosa.”¹⁷ Drugo, Šumen tvrdi da davanje prava škodi odnosima zato što prava naglašavaju odvojenost osoba, dok odnosi naglašavaju zajednicu osoba: „jezik prava obično pojačava naše poštovanje moralnih granica koje nas razdvajaju, i ističe važnost gledanja na druge ljude kao na nezavisne i autonomne pojedince.”¹⁸ Takođe smatra da govor o pravima otvara „mogućnost državnog intervenisanja u odnose” koji „smanjuje osećaj sigurnosti u odnosu” i „odvraća ljude od toga da svoje interese vide kao povezane s interesima drugih”.

Ne poričemo da su duboke, privržene veze s ljudima bitne za ispunjen i smislen život. Niti poričemo da davanje prava deci čini porodicu više javnom institucijom, jer se otvara mogućnost da društvo interveniše u ime onih čija su prava povređena. Ali, za razliku od Šumena, smatramo da je to prednost prava – ona često pred nas postavljaju zahteve koje ne možemo da ignorišemo bez moralnog rizika; ona takoreći stavljaju decu u javnu sferu, da ne bi bila ostavljena na milost i nemilost roditelja. Naše najveće neslaganje sa Šumenom i drugima koji se protive pravima jeste tvrdnja da je govor o pravima nespojiv s dubokim međuljudskim odnosima. Iako je ta tema preširoka da bismo se njome detaljno ovde bavili, navešćemo nekoliko zapažanja.

Prava i odnosi ustanovljuju i poštuju istu stvar: jedinstvenu vrednost osoba. Pošto prava i odnosi dele ovaj cilj, prepoznavanje prava je potpuno kompatibilno s bivanjem u odnosu. Iskreni odnosi s drugima delimično se zasnivaju na poštovanju drugog kao osobe, i stoga već pretpostavljaju odnos prema osobama oličeni u pravima. Naravno, odnosi pretpostavljaju i više od samog poštovanja, ali sadrže poštovanje. Osoba koja ne poštuje drugog kao osobu može samo da uđe u patološke odnose s njom. Priznanje nečijih prava i ulaženje u iskren odnos podrazumevaju (ali se ne svode na) poštovanje drugog.¹⁹ Tako će u dobrim odnosima ljudi prirodno poštovati

¹⁷ *Ibid.*, str. 14.

¹⁸ *Ibid.*, str. 8. Ovu „tezu o nekompatibilnosti” ćemo shvatiti kao konceptualnu tvrdnju. Šumen i drugi pišu kao da ta teza iskazuje empirijsku činjenicu. Ako „teza o nekompatibilnosti” treba da bude empirijska, onda je pošteno reći da Šumen i drugi koji se protive pravima ne daju dovoljno empirijskih dokaza da je potkrepe. Svakako deluje plauzibilno da zaokupljenost pravima može da uruši odnose. Ali nemamo razloga da mislimo da je puko pretpostavljanje i poštovanje prava isto što i zaokupljenost pravima, ili da neminovno vodi do toga.

¹⁹ Uporedimo odnos s drugom osobom s odnosom s kućnim ljubimcem. U oba odnosa postoji briga, ali samo jedan može da podrazumeva odnošenje prema drugom kao prema

prava drugih, bez potrebe da se bave „pravnim” razmišljanjem koje naglašava razlike između osoba na štetu odnosa.

No često je teško da se spolja oceni kakav je odnos posredi (ako je uopšte u pitanju nekakav odnos). Obično je mnogo lakše utvrditi da li se povređuju prava. Stoga, iako svakako preferiram snažan i zdrav odnos između roditelja i dece, ne mislimo da je to nespojivo s govorom o pravima. Smatramo da su prava neophodna, delom jer nam je potreban način da odredimo da li je odnos zdrav. Prava su sredstvo da to uradimo: sistematsko povređivanje prava koje vrši jedan od partnera u odnosu je svakako znak da je odnos patološki. (I oni koji veličaju vrednosti međuljudskih odnosa svakako ne žele da brane takve odnose.)

Pošto deca imaju isti moralni status kao druge osobe, imamo moralnu obavezu da njihova prava shvatimo ozbiljno. Pored osnovnih prava, deca imaju raznorazne potrebe i te potrebe stvaraju (nesavršene) roditeljske dužnosti. Jedan oblik nepravde prema deci dešava se kad roditelji zanemaruju dečja prava u svom nastojanju da ispune svoju dužnost ostvarenja dobrobiti dece. Naravno, ove dve vrste dužnosti ponekad ulaze u sukob, a deo uloge roditelja-upravnika jeste da između njih uspostavi izvesnu ravnotežu, ili u najgorem slučaju, da jednu dužnost podredi drugoj. Pošto savršena dužnost poštovanja prava ima prioritet u odnosu na nesavršenu dužnost ostvarenja interesa, da bi se prekršila dečja prava, bilo bi potrebno da mnoge koristi za dete budu ugrožene – ili da bude ugrožena njegova buduća sposobnost da ostvari svoja prava. Pošto dečja prava imaju pragove, postoje situacije u kojima je ovo dozvoljeno.²⁰

Čak i u slučajevima kad se moraju povrediti dečja prava, roditelj ne sme potpuno zanemariti prava koja su postala podređena. To je delom ono što se pretpostavlja kad kažemo da prava treba ozbiljno shvatiti: u situacijama kad prava moraju da budu povređena ili ograničena, treba ih povrediti ili ograničiti što je moguće manje. Tako je moralna priroda roditeljstva velikim delom balansiranje dužnosti brige sa dužnošću poštovanja prava deteta. Ozbiljno shvatanje roditeljskog posla podrazumeva da se minimizuje – kako po broju tako i po obimu – svako povređivanje ili ograničavanje prava, kao i traženje drugih načina da dete smisleno ostvari prava koja moraju da budu povređena ili ograničena.

beskrajno vrednoj, nezamenljivoj, jedinstvenoj osobi. Uči u odnos s drugom osobom koji je više od odnosa s ljubimcem podrazumeva (između ostalog) da drugu osobu poštujemo kao osobu. Mada su najbolji odnosi često iskrene zajednice, oni su i dalje zajednice ljudi. Odnos čini smislenim i vrednim sama činjenica da je u njemu još jedna osoba. No taj odnos poštovanja prema osobi kao osobi nalazi se i u stavu koji osobama dodeljuje prava.

20 Videti: Samantha Brennan (1994), „Paternalism and Rights“, *Canadian Journal of Philosophy* 24 (1994): 419–40.

Taj zadatak je posebno težak kad je potreba za brigom u konfliktu s osnovnim pravom na samoopredeljenje. Pravo na samoopredeljenje nije, naravno, pravo da se ispuni svaki hir. To je nešto poput prava da se odabere životni plan i kontroliše način na koji se sprovodi. Osmogodišnje dete koje izrazi želju da postane vatrogasac ne bira životni plan, iako uči neke od veština koje će mu biti korisne kasnije u životu da to ostvari. Dakle, iako njegov izbor nema isti status kao da je taj izbor doneo s dvadeset i tri godine, ne treba ga ni potpuno zanemariti. Kreativni kompromisi omogućavaju roditeljima da poštuju prava dece čak i kad ne mogu da prihvate neki specifični način da se ona ostvare. Na primer, roditelj ne treba da popusti zahtevu svog osmogodišnjeg deteta da ne ide na časove matematike zbog želje da postane vatrogasac kad poraste. No, pravo na samoopredeljenje, kao i pravo na brigu, obavezuje roditelja da nauči dete šta sve izbor i sprovođenje životnog plana podrazumevaju. Ova edukacija može uključiti i igru „šta želim da budem kad porastem”. Jedan od načina na koji roditelj može da poštuje pravo budućeg vatrogasca na samoopredeljenje, a da ipak insistira na pohađanju časova matematike, jeste da podstakne dete da istraži šta znači biti vatrogasac dok zahteva odlazak na časove matematike. Na primer, roditelj može tražiti od deteta da uči matematiku, ali i da ga vodi u vatrogasne stanice da razgovara s vatrogascima. Naravno, kad dete počne da pokazuje da je čvrsto u svom odabiru životnog plana, to može biti znak da dete sad ozbiljnije donosi tu odluku i da je „pravi” izbor upravo ta vrsta života, ili nešto usko povezano s tim. Kad se to desi, izbor naravno ima ozbiljniji status nego ranije.

To je samo jedan primer kako roditeljstvo podrazumeva dužnost da se balansiraju prava i interesi deteta i kako to balansiranje može da bude kreativno. Smisao toga je dvostruk. Prvo, prava deteta nisu samo *prima facie* prava. Čak i kad neka od prava moraju da budu odbačena, ona ne nestaju u potpunosti.²¹ Moralna priroda roditeljstva obuhvata više od jednostavne odluke da li potreba za brigom treba da ima prioritet u odnosu na neko drugo pravo u datoj situaciji. Ono podrazumeva i nastojanje da se sva prava koja su podređena i dalje poštuju, koliko god je to moguće. Drugo, roditelj se nalazi u jedinstvenom položaju da obavlja to balansiranje, kako iz razloga što poznaje dete – te je sposoban da osmisli nekakvo kreativno rešenje koje takvi izazovi zahtevaju – i zato što se povezuje s njim – i stoga ima interes da se postara da *sva* prava deteta budu poštovana, čak i kad ne može da dozvoli ostvarenje nekog prava. U situacijama poput ove, u kojoj je veći deo

21 Zanimljivu raspravu o razlici između *prima facie* dužnostima i dužnostima koje ostaju čak i kad moraju da budu podređene drugim dužnostima nalazimo u: Alan Donagan (1993), „Moral Dilemmas, Genuine and Spurious: A Comparative Analysis“, *Ethics* 104 (1993): 7–21, naročito str. 16–21.

prava nepovređen, prag je niži. Odnosno, ako roditelj smisli način da samo delimično ograniči neko pravo – kroz kreativni kompromis poput onog ranije opisanog – to može da uradi u situacijama kad je ekstremnije kršenje prava nedopustivo. Dakle, za roditelja koji poštuje duh osnovnih ljudskih prava deteta i koji ih povređuje samo kad je to neophodno i samo koliko je neophodno, pravo deteta se generalno neće sudarati s brigom o detetu.

3. Implikacije za javne politike

Shvatanje roditeljskih prava kao upravljačkih prava koja su ograničena dečjim pravima, ima važne i zanimljive implikacije za javne politike. Prednost takvog shvatanja porodičnih prava jeste da bolje od suprotstavljenih shvatanja opravdava poželjne javne politike.

Pristup koji zagovaramo, onaj zasnovan na pravima, ima dva glavna rivala. Prvi je zvanična javna politika u Sjedinjenim Državama i Kanadi, takozvani „test najboljeg interesa”. U pozadini testa najboljeg interesa je konsekvencijalistički standard koji razmatra budućnost deteta kad odlučuje o starateljstvu i brizi. Prva stvar koju treba reći o standardu jeste da zahteva da *maksimizujemo* detetovu buduću dobrobit. (Na kraju krajeva, reč je o testu *najboljeg* interesa a ne o testu *dovoljno dobrog* interesa.) Problemi koje primećujemo kod testa najboljeg interesa nisu jedinstveni; oni direktno proizilaze iz konsekvencijalističke prirode testa. Prvo, test zahteva da sudije imaju standard dobrobiti na osnovu kog procenjuju interes deteta. Kao politika, standard najboljeg interesa služi kao smernica sudijama kad odlučuju šta je u najboljem interesu deteta, ali ostavlja prostor za tumačenje šta je to zapravo u interesu deteta. Iako će sudije najčešće pitati decu šta bi ona volela, test najboljeg interesa to ne zahteva. Stoga, test najboljeg interesa ne garantuje prepoznavanje dečjih prava.

Drugo, maksimizirajuća priroda testa povećava mogućnost većeg intervenisanja u živote porodica. Činjenica da se test najboljeg interesa ne koristi češće da opravda intervenciju sugerise da sudije svoje odluke zasnivaju na nekim drugim standardima. Zato što sagledava samo najbolji interes deteta, test bi dozvolio oduzimanje dece od roditelja u situacijama kad to oduzimanje donosi malu korist za dete. Taj pristup uopšte ne uzima u obzir bilo kakvo pravo roditelja u vezi s njihovom decom. Stoga test najboljeg interesa nije kompatibilan s priznanjem roditeljskih prava, čak ni ograničenih.²²

22 Za kritiku testa najboljeg interesa primenjenog na starateljstvo nad decom videti: Jon Elster (1989), „Solomonic Judgements: Against the Best Interests of the Child“ u *Solomonic Judgements: Studies in the Limitations of Rationality*, Cambridge: Cambridge University Press, pog. 3, str. 123–174; Robert H. Mnookin (1979), „Foster Care – In

Drugi rival pristupu zasnovanom na pravima jeste „standard jasne i prisutne opasnosti”, koji se predlaže kao zamena za test najboljeg interesa. Ovaj pristup naglašava autonomiju porodične jedinice i gleda da je zaštiti od uplitanja države.²³ Po jednoj verziji pristupa, država sme da interveniše samo ako je „ozbiljna fizička ili emocionalna povreda deteta neminovna i intervencija je manje štetna od nemešanja”.²⁴ Ako je jedan od problema s testom najboljeg interesa to što potencijalno opravdava preterano uplitanje države, onda je problem sa standardom jasne i prisutne opasnosti što to isuviše malo opravdava. Ne samo da taj standard zabranjuje državi da oduzima starateljstvo nad decom zarad malih koristi – što je zabrana s kojom bi se većina složila – nego isključuje i ograničene intervencije u nekim nespornim slučajevima. Zbilja, standard jasne i prisutne opasnosti dozvoljava društvu da interveniše samo kad je situacija toliko eskalirala, da je tragedija neizbežna. Čini se da je za društvo daleko bolje da interveniše ranije, dok još može da se spasi odnos roditelja i deteta. Rana intervencija može da omogući manje drastičan odgovor, što može da održi porodicu na okupu i spreči da se porodična situacija toliko pogorša, da je potrebno primeniti standard jasne i prisutne opasnosti. Čekanje da se standard primeni povećava šanse da će dete da bude oduzeto, a starateljstvo dodeljeno nekom drugom. Ako se ranije interveniše, velike su šanse da za to u mnogim slučajevima neće biti potrebe. I to je velika prednost za sve koji zaista vrednuju porodicu kao takvu. Kako bilo, svako ko decu vidi kao osobe morao bi da zagovara javne politike koje podržavaju intervenciju kad su dečja prava povređena, čak i kad te povrede same po sebi ne predstavljaju jasnu i prisutnu opasnost.

Čini se, dakle, da pristup zasnovan na pravima bolje poštuje vrednost dece kao osoba i od testa najboljeg interesa i od standarda jasne i prisutne opasnosti. U nastavku ćemo izložiti neke malo konkretnije preporuke za politike koje slede iz usvajanja pristupa zasnovanog na pravima koji ovde zagovaramo.

Whose Best Interest?“ u Onora O’Neill and William Ruddick (ur.), *Having Children: Philosophical and Legal Reflections on Parenthood*, New York: Oxford University Press: 179–213.

²³ Ferdinand Šumen, *op. cit.*, prihvata ovaj standard i analizira pravnu literaturu koja je za njega relevantna. Taj pristup je izgleda primamljiv kulturnim i religijskim konzervativcima, tradicionalnim libertarijancima i onima koji (poput Šumena i nekih feministkinja) nevoljno govore o pravima i žele da stvore autonomne prostore za lične odnose koje će čuvati od spoljnih uticaja.

²⁴ Šumen, *op. cit.*, str. 10. Njegova formulacija sledi formulaciju u: Michael Wald, „State Intervention on Behalf of ‘Neglected’ Children: A Search for Realistic Standards“, *Stanford Law Review* 27 (1974–75): 985–1040; tekst je ponovo objavljen u: Margaret Rosenheim (1976) (ur.), *Pursuing Justice for the Child*, Chicago: University of Chicago Press.

Kao što smo ranije spomenuli, većina američkih saveznih država i kanadskih provincija tvrdi da se zalaže za ostvarenje najboljeg interesa dece. Test najboljeg interesa se koristi kako bi se utvrdilo da li treba oduzeti decu od roditelja i odredilo ko će brinuti o njima. No, uprkos formalnoj privrženosti testu najboljeg interesa, trenutni sistem roditeljska prava često razume kao apsolutna vlasnička prava. Na primer, mnoge države i provincije imaju politike čiji je prioritet očuvanje biološke porodice. Opravdanje za ovu politiku navodno je briga za najbolji interes deteta. Argument je da je skoro uvek u najboljem interesu deteta da ostane sa svojom biološkom porodicom umesto da bude smešteno u hraniteljsku porodicu ili da bude usvojeno. Iako ovde nemamo prostora da iznosimo konkretne empirijske podatke, čini se neuverljivim da princip „prvenstva biološke porodice” u svakoj situaciji ostvaruje interese (a kamoli prava) dece. Setimo se velikog broja dece koja veći deo detinjstva ulaze i izlaze iz hraniteljskog sistema. S obzirom na to da je relativno lako pronaći usvojitelje za mlađu decu, ali sve teže kako deca odrastaju, čini se da briga za prava i potrebe deteta treba da podrži prekid roditeljskih prava ranije umesto kasnije, ako se čini da se porodična situacija neće poboljšati. Ili grešimo u vezi s onim što je zapravo u najboljem interesu dece, ili je ono što zapravo motiviše javnu politiku prećutno podržavanje veoma jakih roditeljskih prava – koja ovde liče na prava *vlasništva* – koja daju biološkim roditeljima prednost u odnosu na prava i interese njihovog potomstva.

U mnogim slučajevima nije moguće zadovoljiti potrebu deteta za brigom – a možda ni njegova prava – ako ostane u trenutnom domu. Stoga, njegovo pravo da održi odnose sa roditeljima možda mora da bude podređeno njegovoj potrebi za odgovarajućom brigom. Dete možda mora da bude smešteno u hraniteljsku porodicu, a možda i da bude usvojeno. No, čak i u situacijama kad se detetovo pravo da održava odnos s biološkom porodicom mora podrediti, ono ne nestaje. Ako zaista postoji odnos između roditelja i deteta, detetu treba da bude dozvoljeno da ga održi na način koji je u saglasju s njegovom potrebom za brigom.

Često to znači da dete ne treba da bude oduzeto od roditelja. Kriterijumi za oduzimanje deteta pretpostavljeni su u shvatanju koje roditeljska prava vidi kao upravljanje. Sve dok roditelj može da zaštiti prava i ostvari interese deteta, nema opravdanja za ukidanje roditeljskih prava. Postoje dva razloga zbog kojih roditelj nije u mogućnosti da zaštiti prava deteta i ostvari njegove interese. Prvi je nedostatak resursa ili znanja. To se može i treba rešiti kad god je to moguće. Stoga naša teorija podržava obrazovne programe, pružanje finansijske pomoći samohranim roditeljima, državnu pomoć za brigu o detetu, program za oporavak od bolesti zavisnosti s posebnim naglaskom na roditeljima (naročito majci), i, kad je to potrebno,

državne programe koji dovode kućne pomoćnike, nutricioniste, i druge, u domove. Sve ove mere su načini da se omogući briga o detetu uz poštovanje njegovog prava da održi lične odnose sa biološkim roditeljima. Drugi razlog zbog kojeg roditelj ne može da ostvari interes deteta jeste nemogućnost da se poveže (*identify*) sa detetom. Slučajevi namernog zlostavljanja i ekstremnog zanemarivanja su očigledni dokazi nedostatka lične povezanosti s interesima deteta. U takvim slučajevima oduzimanje deteta može da bude opravdano.

Kad je oduzimanje deteta neophodno, onda je potrebno dozvoliti nastavak kontakta između deteta i roditelja, bar u meri da dete može da formira odnos s roditeljem. U slučaju zlostavljanja ili zanemarivanja, ta povezanost možda nedostaje; ako roditelj ne uspeva da se poveže s interesom deteta, male su šanse da postoji značajna veza između roditelja i deteta.

Jedan upečatljiv primer modela u kojem se dete posmatra kao roditeljsko vlasništvo u trenutnoj politici jeste prenos starateljstva nad detetom sa hraniteljske na usvojiteljsku porodicu. U tom modelu često se postupa kao da se prenosi roba, umesto da se aktivno radi na razvoju novog odnosa između osoba, i to osoba koje već imaju uspostavljene odnose s drugima. Trenutne politike često zanemaruju činjenicu da deca ulaze u novi aranžman s već formiranim odnosima iz prethodnih aranžmana. Iako se otvorena usvajanja sve češće praktikuju, taj trend je pre stvar lične inicijative nego javnih politika. Zatvorena usvajanja tretiraju decu ne kao osobe s već uspostavljenim vezama, već kao robu koja se može preneti bez uzimanja u obzir njihovih odnosa s drugima. Iz tog razloga, zagovaramo otvorene aranžmane i otvoreno usvajanje. U slučaju otvorenog usvajanja koje je ishod hraniteljskog aranžmana, usvajanje treba da bude otvoreno kako u pogledu staratelja tako i u pogledu bioloških roditelja, posebno kad je dete razvilo snažnu vezu sa starateljima.

Postoje i drugi načini na koje trenutni sistem tretira decu kao robu a ne kao osobe. Određeni postupci usvojitelja, ali i bioloških roditelja, koje američki i kanadski zakoni dozvoljavaju, očito povređuju prava dece. Tako je usvojitelju dozvoljeno da proizvoljno menja detetovo ime, da baci fotografije detetovog života pre usvajanja i da efektivno (možda čak legalno) spreči bilo kakav kontakt koji inicira biološki ili hraniteljski roditelj. Autori teksta se zalažu i za reforme koje zabranjuju takvo nepoštovanje osnovnih prava deteta.

Ukratko, naša teorija zagovara poštovanje činjenice da su čak i veoma mala deca osobe; da imaju identitete, istorije i uspostavljene lične odnose. Ove stvari su suštinske za ljudska bića. Naša teorija ovo objašnjava jezikom prava i zahteva da se prema deci ophodimo kao prema osobama, te da im bude dodeljen status koji imaju druge osobe.

Za kraj, možemo reći da dolaženje do koherentnog i prijemčivog shvaćanja moralnog statusa dece nije jednostavan zadatak. To je posao koji je ovde tek započet. Ali imajući u vidu važnost onog o čemu je reč, kako za naše lične živote – i živote naše dece – tako i za društvo u celini, to je posao koji vredi obaviti.²⁵

Prevela *Lusi Stivens*

25 Zahvalni smo Sandri Bartki (Sandra Bartky), Doroti Grejver (Dorothy Graver) i Čarlsu Milsu (Charles Mills) na korisnim komentarima na samom početku ovog projekta. Zahvaljujemo se Janu Narvesonu na njegovim brojnim, detaljnim i pronicljivim komentarima, kao i što nam je omogućio da ranu verziju ovog rada predstavimo na Univerzitetu Vaterlo 1995. Takođe se zahvaljujemo Sari Lorens (Sara Lawrence) na njenim komentarima i kritikama na toj konferenciji. Nova verzija rada predstavljena je 1996. na sastanku Kanadskog filozofskog udruženja. Hteli bismo da se zahvalimo prisutnima i našoj komentatorki, Karen Vendling (Karen Wendling), na korisnim komentarima. Neki od Noglovih delova rada pisani su dok je bio na stipendiji Univerziteta u Ilinoisu (*Graduate School*) u Čikagu, i on se zahvaljuje na toj pomoći. Na kraju, zahvalni smo Ešli, Malori, Gejvinu i Nejtanu zbog kojih smo shvatili koliko su ova pitanja važna.